

VITA, VÉLEMÉNYEK

Szegedy-Maszák Mihály és Kósa László

Két újabb vélemény a Magyar Néprajzi Lexikonról

A *Magyar Néprajzi Lexikon* addig megjelent két kötetéről az előző évfolyamban VÖRÖS Károly és SZABÓ Mátyás fejtette ki véleményét (*Ethnographia* XCI [1980] 479–486.) Időközben megjelent a harmadik kötet is: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerkesztő: ORTUTAY Gyula. III. kötet K–Né. Budapest 1980. 752 l.

SZEGEDY MASZÁK Mihály és KÓSA László írása már az új kötetre és a korábbi vitákra is reflektál, és a vitát az irodalomtudomány, valamint a Lexikon szerkesztésében részt vevő etnográfus szempontjából egészíti ki. *Szerk.*

Szegedy-Maszák Mihály

A szaklexikon többnyire átmenetet alkot a tudományos és a népszerűsítő munkák között. Bajosan hozhat merőben új irányt a kutatásban; nem annyira kezdeményez, mint inkább visszatekint. A *Magyar Néprajzi Lexikon* megítélésében két tényt kell szem előtt tartanunk: hű képet ad a tudományág helyzetéről, belső nehézségeiről, és egyszersmind nagyobb visszhangot vált ki, mint hasonló vállalkozásaink bármelyike. Ez a közönségsiker teljesen indokolt, hiszen a munka kiemelkedően fontos szerepet tölt be nemzeti értékeink megőrzésében.

A korábbi bírálók már kiemelték a lexikon tényanyagának roppant gazdagságát. Ehhez csupán annyit tennék hozzá: az iparosodás előtti parasztkultúra emlékeinek lexikonszerű rögzítése önmagában is nagy társadalmi szükségletet elégít ki. Jellemző, hogy a *Magyar Néprajzi Lexikon* köteteit nagy figyelem kíséri országhatárainkon túl; döntően hozzájárulhatnak a külföldön élő magyarság nemzeti tudatának fönntartásához. Ha rokont vagy ismerőst látogatunk meg idegen országban, az utóbbi évek könyvterméséből alighanem ezt a lexikont fogadják legszívesebben ajándékként. Érthető ez, hiszen a lexikon nem itthon élő honfitársaink sorsával is foglalkozik. Az amerikai vagy a csehszlovákiai magyarokról írt szócikk bárkit meggyőzhet arról, hogy a szerkesztők rendkívül bátran fölvetik azt a kérdést, mit is jelent nemzeti tudatunk szempontjából az a tény, hogy a magát magyarnak valló lakosságnak csak mintegy kétharmada lakik az országban.

Bíráló megjegyzésekre, a munka egyenetlenségeinek mérlegelésére csakis mindezek előrebocsátása után lehet sort keríteni. A magunk részéről az irodalomtudomány szempontjából is élhet bármelyik irodalomtörténeti szakmunkával szemben.

VÖRÖS Károly és SZABÓ Mátyás egyaránt rámutatott a vállalkozás leggyengébb pontjára: mindketten a történetiséget kérték számon. Tagadhatatlan, hogy az állóképesség nemcsak a leíró, hanem az elméleti cikkekben is kísért. A nemzeti karakterről szólván például a két háború közötti nacionalista német néprajz kutatás értelmezésére esik a fő hangsúly, s nem történik említés arról, hogy a nemzetjellem fogalma a romantikus történelembölcsélet terméke, amely a HERDER és Wilhelm von HUMBOLDT nevével fémjelvezhető nyelvelmélettel kölcsönhatásban jött létre. Azért lenne fontos ezt megemlíteni, mert a XVIII–XIX. század fordulóján e fogalom népszerűsége nagyban hozzájárult a néprajztudomány kialakulásához. KÖLCSEY és SZÉCHENYI korában nálunk is a nemzetjellem keresése ösztönzött a parasztság szokásainak tanulmányozására. A pozitivizmus azután módosította, illetve érvénytelenítette e fogalmat. Tény, hogy rendkívül óvatosan kell bánnunk vele, de tagadhatatlan, hogy még a XX. században is különböző értelmezései jöttek létre – a népi írkat és a velük egyidős falukutató mozgalom tagjait is foglalkoztatta a mibenléte. A lényeg tehát az, hogy állókép helyett sokszor szerencsésebb folyamatot rajzolni, mivel akkor még közelebb járunk a jelenségek belső lényegéhez.

A pusztai leírás olykor hiányérzetet hagy az olvasóban. Értesülünk például CSEN-GERYNEK IPOLYIVAL folytatott vitájáról, de egyikük álláspontja sem részesül minősítésben, és semmit sem tudunk meg szembekerülésük okáról, tudománytörténeti helyükről. Az újabb szakirodalom is hiányzik — érthető módon, hiszen a szócikk írója 1972-ben meghalt. Ez az egyetlen eset, ahol kifogásolhatónak érezzük a szerkesztők eljárását. Bármennyire is tisztelik jelentős tudósok szerzői jogát, itt is ki lehetett volna másik szerzővel egészítettetni a szöveget. A gyakorlati szempont is emellett szól: a lexikont kézbevevők számottevő része már bizonyára hallhatott a *Magyar Mitológia*-vitáról, s akkor nyilvánvalóan az álláspontok különbségéről kíván tájékozódni.

■ SZABÓ Mátyás félve kifogásolja, hogy más szakmák képviselőit nem vonták be a munkálatokba. Való igaz, hogy ez lelassította volna a munkát. A lexikon kötetének gyors megjelenése márpedig olyan érték, amelyet nem lehet eléggé becsülni, hiszen biztosítja, hogy a vállalkozás ne váljék egymástól erősen különböző kötetek laza fércelétévé. Az talán mégis szerencsés lett volna, ha több társszakmabeli tudóssal olvastatják el a területükhöz közelálló anyagot, mert némely adatot így módosítani lehetett volna. Tény, hogy PERCY gyűjteménye sokat tett a balladák népszerűsítéséért (kiadási éve nyomdahiáival került az I. kötetbe, hiszen nem 1795-ben, hanem 1765-ben jelent meg), de azt túlzásnak érezzük, hogy a ballada szóhasználat mai értelemben először nála fordul elő. Nem kezdeményező, hanem kiszélesítő volt a skót balladák közlésében; a XVIII. század elejétől sokan adtak ki többé-kevésbé stilizált népballadákat — a *The Braes of Yarrow* címűt például már William HAMILTON OF BANGOUR közreadta a *The Tea Table Miscellany* (1724) lapjain.

Más tudományágak bevonása elméleti tisztázatlanságok, homályos fogalomhasználatok kiküszöbölését is segíthette volna. Vegyük például a következő minősítést: „a folklór távról sem tekinthető minden jelenségében és minden időben pozitívnek, hiszen szükségképpen tükrözi a népen belüli ellentmondásokat, a valóság ismeretének, elsajátításának általában alacsony szintjét is”. A kívülálló, szakavatatlan olvasó számára nem egészen világos, mire éleértékelésről is van szó. Vajon egy közösség belső ellentmondásait tükröző szöveg nem lehet-e nagy erkölcsi és/vagy művészi értékű? Mihez képest esik szó a valóság ismeretének „alacsony szintjéről”? Az egykorú magas kultúra-e a mérce vagy a mindenkori utókor? Ezeket a kérdéseket még továbbiakkal is kiegészíthetnők. Egyes szócikkekben nyilvánvaló tényként szerepel az, ami egyértelműsítést kívánna. Ennek oka a társ-tudományakkal való kapcsolat lazaságában keresendő. A különböző szaknyelvek egysége-sítése érdekében talán folytatni kellene az MTA Néprajzi Kutató Csoportjában működő Folklór Osztály helyes kezdeményezését: további vitákat lehetne rendezni egyazon fogalomkörrel, több szakma jelenlétével.

Az is előfordul, hogy a lexikon régebben általánosan elterjedt véleményt tükröz, nem ejtven szót az újabb pontosításokról. Így például azt olvashatjuk, hogy „a műfajoknak nevezett líra, dráma és epika hármasságának felismerése végigkíséri az egész esztétika történetét”, holott az újabb műfaj történeti kutatások szerint e hármasság csak a reneszánsz óta létezik. Irene BEHRENS *Die Lehre von der Einteilung der Dichtkunst* (Halle, 1940) című könyvében FRANCISCO CASCALES *Tables poéticas* (1617) című művétől eredeztetni a megkülönböztetést. Claudio GUILLEN, a *Literature as System* (Princeton, 1971) szerzője valamivel korábbi eredetet mutat ki, de ő is csak Antonio MINTURNO *De poeta* (1559) címmel kifejtett rendszeréig megy vissza.

Szakmai elfoglaltságom miatt irodalomtörténeti példákat hoztam, pedig ennek a területnek a távolléte érezhető legkevésbé a lexikonban, hiszen a folklór vonatkozású cikkek többsége hatalmas szakirodalomra támaszkodik, s szinte mindazt magában foglalja, amit irodalmár nyújthatott volna. Más tudományágak korlátozott jelenlétéről árulkodik, hogy nem található meg néhány olyan általános fogalom (jel, embléma, érték, életminőség, konvenció stb.) meghatározása, mely pedig szerves összefüggést biztosíthatna a néprajz és vele rokon szakmák ismeretei között.

A társadalomtudományok képviselőivel való lektoráltatás minden bizonnyal szaknyelvi különfészeket, sőt ellentmondásokat hozhatott volna felszínre. Ez tagadhatatlanul nehezítette volna a munkát, de egyúttal megkönnyíthette volna a lexikonban foglaltaknak a rokon tudományágak eredményeihez való illesztését. Szemléltetésként az epika meghatározását idézzük: „A lírai ábrázolással ellentétben az epikában az élet, a valóság tárgyi objektívitasában tükröződik, anélkül, hogy az ember belső világa önállóan föltáruhá, s ne a külvilággal (tárgyak, emberek, jelenségek) való kölcsönhatás során rejtett módon bontakozni ki.” Ez az elhatárolás az irodalmár szemszögéből nézve nem elégséges, hiszen a mondatban foglaltak majdhogynem drámai szövegekre is vonatkoztathatók. Az idézett jellemzést ki lehetett volna egészíteni a történetmondó és a történet fogalmával, amelyek nélkül elképzelhetetlen az epika. E kettő közül legfőképpen az utóbbi létezik a drámában, az előbbi az epikának kizárólagos jellemzője. Meghatározásával igen sokat

foglalkoztak olyan kutatók (például Robert SCHOLLES és Robert KELLOGG, a *The Nature of Narrative*. Oxford, 1966. szerzői), akik általában elbeszélő formákat vizsgáltak, beleértve, sőt olykor kiindulási pontnak tekintve a szóbeliséget. Az epikus hagyományt egységében taglaló narratológia eredményei egyes műfajok (ballada, mese stb.) jellemzését is megkönnyíthették volna.

A lektorálást gyakorlati szempontok (elsősorban az időmegtakarítás) előnytelenül befolyásolhatta, a címszavak azonban fogalomrendszert alkotnak, s ez igen alapos szerkesztői munkára enged következtetni. Kevés lexikon akad, ahol az utalások ennyire következetesen és szerencsésen tennék hozzájárulóvá egy-egy fogalomkört. Ez rendkívül megkönnyíti a lexikon használatát.

Egyetlen tényező zavarja a szócikkek rendszerének egységét, a munkatársak „eltérő iskolázottsága”, melyre már SZABÓ Máttyás is utalt. A szociálintropológiai és az anyagi kultúrát feltáró cikkek között nincs közös nevező, így a tájékozódás különféleségét főként a folklór területén érezhetjük. Nem szerepel önálló címszóként az „egyszerű forma”, a „beszédhelyzet” vagy a „funkció”, pedig ezek alapfogalmak a műfajok rendszerezésében, illetve a mesekutatásban. Azért föltűnő ez, mivel a szócikkek másik felében makulátlanul érvényesül a szakszerűség: egyes esztétikai minőségek (humor, komikum, ironia stb.), a népiesség vagy a népköltészet körülfirása az általános elméleti szakirodalom és a néprajzi anyagra vonatkoztatás teljes összhangjával valósul meg.

Szóvá tehető viszont az, hogy az elméleti igény némiképp aránytalanul érvényesül az egyes részekben. Az olvasónak már-már az lehet az érzése, üdvös hatást tenne a magyar néprajz további fejlődésére egy belső módszertani vita, mely tény és elmélet viszonyával foglalkoznék. Míg ugyanis a folklór feldolgozása igen gazdag elméleti tájékozottságot árul el, addig az anyagi kultúra tárgyalásából ez sokkal inkább hiányzik. Az etnológiai-antropológiai szócikkek jellege ismét más: általában fogalmi tisztázottság, tárgy-szerűség, de túlzott rövidség és a hazai anyag hiánya is jellemzi őket. Ez a hármasság erősen veszélyezteti a lexikon egységét.

Külön kell szólni a tudománytörténeti vonatkozásokról. Az irányzatokat bemutató elméleti szócikkek meglehetősen kisszámúak. Igaz, számottevő részüik (pozitívizmus, romantika, strukturálisizmus) majd az utolsó kötetben várható. Az életrajzok tárgyászúak és megbízhatóak, de általában nem egészülnek ki a tudósok, illetve írók felfogásának rövid jellemzésével. Inkább csak kinyilatkoztató minősítéseket kapunk, indoklást nem. GRAGGER Róbert *Magyar népballadák* című tanulmányáról például megtudjuk, hogy „a magyar balladakutatás jelentős állomása”, de azt már nem, hogy miért; miben hozott újat e kutató elődeihez képest. Kár, hogy a lexikon nem vállalkozik GREGUSS ballada-elméletének, ERDÉLYI János vagy akár a két ARANY néprajzi vonatkozású nézeteinek történeti elhelyezésére, hiszen azt az olvasó hiába keresi a rokon szakmák hasonló jellegű kézikönyveiben. Az is hiányolható, hogy jelentős íróknak (NÉMETH László, ILLYÉS) a népi kultúrához való viszonyáról sem kapunk tudósítást. A falukutató mozgalomról igen alapos a beszámoló, de DARVAS, FÉJA vagy KOVÁCS Imre nem jutott önálló szócikkhez.

Az anyagi kultúra földolgozása arra enged következtetni, hogy az itt alkalmazott pozitívista leírás több, mint félévszázada lényegében a Volkskunde jellegű etnográfia mintáját követi. Erős túlzással: GYÖRFFY, sőt HERMAN Ottó anyagfeltáró módszere majd-hogynem napjainkig érvényben van, s az azóta elért nagy eredmények főként mennyiségi jellegűek.

A folklórral foglalkozó elméleti cikkek ezzel szemben határozottan mutatják azt a fordulatot, amelyet a jelelmélet elterjedése okozott a nyelvi megnyilatkozások vizsgálatában, de a részletkérdések megválaszolásakor már kevésbé érvényesül ez a megújulás. A műfajról írtak például lényegében különböznek a népmeséről vagy a balladáról készített jellemzéstől. E konkrét műfajokról nem is kapunk meghatározást. A szöveg nagyon sok értékes ismeretet közöl az olvasóval, de mindvégig várat magára annak egyértelműsítése: mire is vonatkoznak az elmondottak. Magyarán, hiányzik az illető műfaj elhatárolása rokonaitól, nincsenek megnevezve a ballada, illetve a mese szerkezeti, költészettani (poétikai) ismérvei.

Ismét más a helyzet a szociálintropológiával. Ennek jelenléte olyannyira csökkent, hogy már-már az lehet a benyomásunk: az etnológiát a lexikon úgy kezeli, mint a magyar néprajztudományba bekerült idegen testet.

Az elmondottakból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a lexikon különböző szintű vizsgálatokról ad számot, anélkül, hogy nagyobb egységbe hozná őket. A címszavak több fogalomsort alkotnak, s ezek nem illeszkednek egymásba.

Ennek a belső ellentmondásnak elméleti okai és gyakorlati következményei vannak. Az előbbieket nagyon kiélezve a következő kérdés formájában fogalmazhatjuk meg: mennyiben lehetséges kifejezetten magyar néprajzi lexikont összeállítani, és amennyiben

ez megoldható, milyen viszonyban kell lennie az ilyen kiadványnak az egyetemes néprajz ismereteinek tárával. A *Magyar Néprajzi Lexikon* megvalósult formájában kétségkívül fölveti ezt a kérdést. Pusztán gyakorlati oldalról nézve ez annyit jelent, hogy a szociál-antropológiai fogalmakat vagy irányzatokat bemutató szócikkek szinte változtatás nélkül szerepelhetnének nemzetközi témájú kiadványban. Szó esik bennük kiváló etnológusok (MALINOWSKI vagy LÉVI-STRAUSS) egyik-másik nézetéről — mint ahogyan a folklór anyagban is találkoznak HERDER vagy PROPP néhány tételével —, de ugyanezeknek a kutatóknak fölfogása mint egész értelemszerűen sehol sem kerül elemzésre, sőt még az sem, hatottak-e a magyar néprajztudományra. Olykor már tévesen azt hiheti a tájékozatlan olvasó, hogy a magyar néprajztudomány a semmiből keletkezett és a mai napig teljesen külön úton jár.

Mindennek oka nem a lexikon szerkesztésében, hanem a hazai kutatás jelenlegi helyzetében keresendő. Tévedés ne essék: korántsem állítanók, hogy e szaktudomány nálunk ne lenne sokkal magasabb szinten, mint igen sok országban. Azt sem gondoljuk, hogy más társadalomtudományokban okvetlenül előbbre lennénk. A nyelvészetben vagy az irodalomtudományban hasonlóan nagy belső feszültségek léteznek. Csupán annak a sejtésünknek próbálunk kifejezést adni, hogy bizonyos országokban a néprajz és a szociológia körülbelül egyidőben s egymással kölcsönhatásban alakult ki. A magunk részéről ezt tartjuk a fejlődés szerencsésebb formájának. Nálunk föltehetően a szociológia megkésett fejlődése okoz hátrányt. Ezért fedezhető fel némi ellentmondás a nemzetközi szakirodalom java és a magyar néprajz legerősebb hagyománya között. A *Magyar Néprajzi Lexikon* még teljesen érthetően védekező állást foglal el e hagyományra kívülről nehezedő nyomással szemben: egyrészt hazai tényanyag leírását, másrészt idegen szakmunkák ismertetését adja. A kiadvány föltétlen érdekéért kell elkönyvelnünk, hogy fölhívja a figyelmet erre az ellentmondásra és azt sejteti, hogy a jövőben talán szembe kell nézni a szociálantropológia kihívásával. Bizonyos, hogy ez eleinte sok zűrzavart fog okozni, de hosszabb távon a magyar néprajztudomány megújulását eredményezheti.

Kósa László

Köztudomású, hogy a magyarországi néprajzi szakirodalomban esztendőik óta alig akad vitatkozó írás, még kevésbé színvonalas kritika. Vörös Károly és Szabó Mátyás bírálata a magyar néprajz jelenlegi nagy vállalkozásainak egyikéről ilyen, vitára ösztönző (*Két vélemény a Magyar Néprajzi Lexikonról*. Ethnographia XCII (1980) 479–486). E sorok írója ugyan velük szemben nem tekinthet kívülről a Magyar Néprajzi Lexikonra (a továbbiakban MNL), hiszen egyik szakszerkesztője volt, de élni kíván a vitázás lehetőségével, mert mindkét vélemény alkalmas nemcsak a műről szóló polemizálásra, hanem — mutatis mutandis — sokkal inkább az egész magyar néprajz központi kérdéseiről való elmélkedésre. Mint szakszerkesztő és szerző az előkészítés első szakaszától ismerem a munkát (1967 ősze), annak számos belső problémáját. Áttekintettem a kéziratban levő kötetek anyagát is, melyek a megjelentekkel azonos szemléletűek. Előrebocsátom azonban, hogy nem szándékozom az MNL kérdéses pontjait mentegetni, legfeljebb néhány szerkesztésbeli problémát fogok megmagyarázni, és hangsúlyozom, hogy amit írok, mindvégig *magánvélemény*. Nem tükrözi sem a szerkesztőbizottság, sem a szerzői együttes álláspontját. Nem tart rá számot, hogy az olvasó így fogadja.

Még mindig előljáróban: három pontban összefoglalható, amiben a MNL eddig visszhangja (külföldi és belföldi, szaktudományi és hírlapi, mintegy két tucat írás) megegyezik.

1. Amint VÖRÖS Károly és SZABÓ Mátyás sem fukarkodott elismerő szavakban, ugyanúgy méltatja a többi kritika és ismertetés a nagy munkát, a tartalmi gazdagságot, mely típusában a művet egyedülállónak teszi, hangsúlyozza a tudományos és kulturális jelentőséget. (Mindössze a román kritika kivétel: FI. CONSTANTINIU — H. DAICOVICIU — Radu POPA: *Marginales historiques a un volume d'ethnographie anhistorique*. Revue roumaine d'histoire 1977. 751 — 761. A hivatalos román őstörténet és középkori településtörténet álláspontját kéri számon, s minthogy ez hiányzik, a teljes mű tudományos hitelét vonja kétségbe.)

2. Bár egy recenzius „tökéletes lexikon”-nak nevezte, abból a szempontból az MNL sem kivétel a lexikonok sorában, hogy ha nem is nagy számmal, de akadnak benne adatbeli pontatlanságok, bosszantó sajtóhibák, apróbb tévedések és lehetne listát összeállítani cikkekről, melyek több-kevesebb okkal kimaradtak belőle.

3. További általános problémák adódnak abból, hogy a lexikon sok szerzős műfaj. A munkatársak fölkészültsége, iskolázottsága, tehetsége, érdeklődése, szemlélete,